NOG EEN EN ANDER OVER DE KOEBOES.

DOOR G. J. VAN DONGEN.

Controleur B. B.

Toen ik in November 1907 «De Koeboes in de onderafdeeling Koeboe-streken der Residentie Palembang»¹ schreef, kon ik niet vermoeden, dat ik nog tot Augustus 1908 in die onderafdeeling geplaatst zou blijven en daardoor ik in de gelegenheid zou zijn, nog verdere wetenswaardigheden over dit volkje te verzamelen.

Einde 1910 maakte ik kennis met het belangrijke werk van Dr. B. Hagen, getiteld: «Die Orang Kubu auf Sumatra.» Dit boek bevat echter, naast het vele mooie, eenige onjuistheden, en met het oog daarop kunnen mijn aantekeningen tevens als aanvulling van dit werk dienen.

Een en ander verklaart het ontstaan van de navolgende hoofdstukken, welke als aanvulling van, en tevens als vervolg op «de Koeboes»¹ dienen.

Daarbij komt dat weldra weinig meer van den natuurstaat van dit volkje zal overgebleven zijn.

«Een fijn geschoeide Koeboe, met keurige sarong en zwarte jas aan, etende rijst met een blikje zalm en drinkende daarbij een glaasje limonade, is tegenwoordig volstrekt geen zeldzaamheid meer», schreef mij o. m. de civiel- gezaghebber te Bajoeng Lentjir in de tweede helft van 1910, dat is dus nog geen drie jaren nadat ik »de Koeboes» schreef.

Zoo vlug had ik me de civilisatie en de vooruitgang in welvaart dezer Koeboes niet gedacht.

HOOFDSTUK I.

Geografische verbreiding der Koeboes.

In mijn «Bijdrage tot de kennis der Ridan Koeboes» verzamelde ik het aantal der toen nog in de Rawas aanwezige

¹ Hier verder te noemen „De Koeboes” (Bijdragen van het Kon. Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned.-Indië, deel 63).

Koeboes, welke opgave door Dr. B. Hagen op pag. 23 van zijn werk werd overgenomen.

Deze telling betrof echter uitsluitend de toenmalige onderafdeeling Rawas. Van Koeboes, daarbuiten woonachtig, of rondzwervende, heb ik toen niets vermeld omdat mij daaromtrent alle gegevens ontbraken; ik was toen eerst kort in de Residentie Palembang geplaatst, en mijn plaatselijke bekendheid met land en volk strekte zich in die residentie niet verder uit dan tot de onderafdeeling Rawas.

Ik gewaagde alzoo niet van andere buiten de Rawas zich bevindende naburige Koeboestammen, doch beperkte mij toen tot een opgave der in de Rawas zich bevindende Koeboes, daar ik slechts die opgave met juistheid kon verstrekken.

Zoo heb ik dan ook niet de Limoen-Koeboes vermeld, ofschoon mij door mijn tochten naar de oeloe-Rawas hun bestaan wel bekend was. Doch dit waren Djambi-Koeboes, en zij behoorden niet tot mijn bestuursressort, maar tot dat van den controleur van Soeroelangoen (Djambi).

Evenmin sprak ik van de Koeboes aan de Boven-Moesi-rivier, door Snelleman bedoeld, of van de op blz. 5 en 69 van zijn werk door Dr. B. Hagen aangehaalde Lakitan-Koeboes.

Over de Koeboes in Moesi-Oeloe verscheen kort na mijn vertrek uit de Residentie Palembang (begin Mei 1909) in het Palembangsche Nieuwsblad een opstel geteekend S. J. P., waarvan het volgende de aandacht verdient.

«Eenige kleine groepen dier nomaden zwerven in het uitgestrekte woudgebied, begrensd, door de Moesi ter eene en de Klingi-, de Lakitan- en de Rawas-rivieren ter andere zijde, levend van de hand in de tand van hetgeen de naaste omtrek aan eetbaars verschaft, van het eene oerwoud naar het andere trekkend.

Geheel van bedoelde zwervers afgescheiden, heeft sedert twintig jaren een horde Koeboes, uit vijftien huisgezinnen bestaande, zich gevestigd aan de Boven-Semangoes, eene zijrivier der Moesi. Deze nederzetting is gelegen in de contrôleafdeeling Moesi Oeloe, op drie dagreizen afstand van de uitmonding der Semangoes in de Moesi.

Een complex primitief gebouwde hutten op een uitgekapt stuk oerwoud!

Een verzorgde aanplant van djagoeng, ketela, oebi, pisang

tembatoe en wat inheemsche tabak, voorzien in de eenvoudige behoeften dezer groep.

Alles draagt een zeer temporair karakter. Bij de minste aanraking, door de doesoen-bevolking met de nomaden gezocht, laat men de nederzetting voor eenigen tijd in den steek, en vlucht men het bosch in. Zijn de ongewenschte bezoekers weer heen, dan komt men voorzichtig uit de schuilplaatsen terug en zoekt de hutten op.

Met heel veel moeite is het steller dezes gelukt aanraking met de voormannen dezer horde te verkrijgen. De ontmoeting had plaats in de pasirah-doesoen Moe ara Semangoes. Eerst zeer schuw, werden zij weldra op hun gemak gesteld, nadat hulpvaardige doesoenlieden den nomaden eenige kleedingsstukken hadden afgestaan en zij zich in toonbaarder dracht aan het gezelschap presenteerden dan waarin zij waren aangekomen.

Nadat het groepje zich te goed had gedaan aan een flinke portie dampende rijst met eenige toespijs, was het drietal goed gebouwde kerels gunstiger gesteld nopens hetgeen men met hen voorhad.

De een stelde zich voor als de «pasirah» der nederzetting, de tweede noemde zich «pembarab» en de derde «rio». Zij vertelden in een voor de doesoenbevolking verstaanbaar dialect van het Oeloesch, dat zij deel uitmaakten van een horde Koeboes, welke het woudgebied, besloten tusschen de Moesi-, Semangoes- en Kikim-rivieren tot hun arbeidsveld hadden uitgekozen, en in de uitgestrekte bosschen aldaar eene voldoende hoeveelheid voedsel vonden, waardoor zij in staat waren, zich aan de Boven-Semangoes, het centrum van bedoeld woudgebied, te vestigen.

Dáár, in die eenzame wildernis voelden zij zich gelukkig en tevreden, meer dan hetgeen het oerwoud en hun primitieve aanplantingen hun opleverden, hadden zij niet noodig. Aanraking met de doesoen-bevolking zochten zij slechts nood gedwongen, n.l. indien zij zout en ingezouten of gerookte visch noodig hadden als toespijs bij hun voedsel van mais en aardvruchten.

Door ruilhandel voorzagen zij in hunne eenvoudige behoeften. Als ruilmiddel dienden de boschproducten, welke het hun omringende woud in genoegzame hoeveelheid opleverde. Zij waren tevreden met hun lot, verkozen geen ander bestaan, schuwden het leven in de doesoens. Zich te vestigen, hetzij in de bestaande nederzettingen der maleische bevolking, hetzij in af-

zonderlijke gehuchten aan de groote rivier (Moesi) wenschten zij niet, bewerende dat zij door de geesten hunner voorvaderen, die onvervalschte Koeboes waren, zouden worden gestraft en met ziekten en plagen bezocht, indien zij van hun aloude levenswijze afstand deden.

De pokziekte had hen niet gespaard; daaraan waren vele hunner kinderen bezweken. Slechts door een algemeene vlucht in de bosschen met achterlating van de aangetasten, die van gebrek ellendig waren omgekomen, had de stam zich van een wissen ondergang kunnen redden.

Op steller's instigatie maakten de Koeboehoofden den tocht mede met den hekwieler Ogan naar Moeara-Klingi aan de Boven-Moesi. Een bootreis hadden zij tevoren nimmer medegemaakt, en zelden zich zóó te goed gedaan aan witte rijst en visch!

Een angstig oogenblik doorleefde het drietal toen de machine van den hekwieler werkte en de boot zich in beweging zette! Onrustig werd rondgekeken naar de oorzaak van het zoo vreemdsoortige geluid.

Wat zou toen in die hoofden zijn omgegaan?

Verheugd was het drietal, toen de boot hen na eenige uren stoomens naar Moeara Semangoes terugbracht en zij wederom naar hun afgelegene nederzetting konden terugkeeren».

Dit zijn de z. g. Samangoes-Koeboes, geschat op 150 zielen. Deze stam bracht meermalen een bezoek aan de bosschen der marga's Soengei Kërok en Pënoekal van het bestuurs-ressort moesi Ilir, doch trok zich na een kort verblijf aldaar steeds weder terug in de bosschen van de boven-Semangoes-rivier.

Van «Gebietsverluste» der Koeboes gedurende de laatste eeuw, zooals door Dr. B. Hagen in zijn werk verondersteld wordt, is geen sprake.

In de streken, waar vroegere schrijvers de aanwezigheid van Koeboestammen meldden, bevinden zich ook thans nog Koeboes.

HOOFDSTUK II.

Het Gemoedsleven.

De inlander over 't algemeen spreekt niet gaarne met andersdenkenden over zijn geloof of godsdienstige gebruiken; vooral

uit achterdocht, vermengd met vrees. «Wat zou zoo'n buitenstaander daarmee voor hebben?» vraagt men zich allicht af, «zou hij in godsdienstzaken willen ingrijpen of daarop invloed willen uitoefenen? Zou die andersdenkende met het hem medegedeelde den spot drijven of er met minder gepasten eerbied over spreken? Maar ook de gedachte: «waarom zal ik mijn heiligste gevoelens mededeelen aan zoo'n ongeloovigen weetgierige, die mij toch niet begrijpt» maakt, dat de inlander in dezen tegenover den vreemdeling weinig mededeelzaam is.

In het bijzonder bij den oorspronkelijk schuwen Koeboe gelden dergelijke opvattingen. «Niemand, auch der Malim nicht, konnte sie (der Sinn der Beschwörungsformeln) mir in richtiges Malayisch übersetzen» zegt Dr. Hagen op blz. 150 van zijn werk. De malim zal gedacht hebben: waarvoor zal ik me de nuttelooze moeite geven te trachten een vreemdeling, die ons slechts even komt bezoeken, in zoo korten tijd eene kennis bij te brengen, aan de beoefening waarvan ik mijn geheele leven heb moeten wijden, en die hij als oningewijde toch niet begrijpen kan.

En inderdaad, wie den gedachtengang, de gewoonten der Koeboes niet kent, zal hun gewijde handelingen, hunne ceremoniën niet kunnen doorgronden. En nu was het nimmer gebleken dat hunne volksgebruiken ernstig bestudeerd werden; ieder vreemdeling die hen bezocht, mocht al naar verschillende dingen vragen en belang stellen in dat volkje zooals men het daar aantrof, hun zieleleven bleef voor hen gesloten. Dat be-seften de Koeboegeleerden maar al te wel.

Velen, vooral gewone Inlanders, hebben hen zien «bermalim», hunne vreemde rondedansen zien uitvoeren, den malim vreemde, onbegrijpelijke zinnen hooren prevelen, mystieke ceremoniën zien verrichten, hen in extase gezien, maar meer wist men over 't algemeen niet; allerminst, wat van een en ander de ondergrond was.

Heeft de vreemdeling zooiets gezien, dan begint hij gewoonlijk te vragen waartoe het dient, of de malim met geesten werkt en of dat zus of zoo gaat. En de malim en andere ontwikkelden onder de Koeboes maken zich dan al spoedig van een antwoord af; waartoe al dat vragen van den weetgierigen buitenstaander, die niet eens zich de moeite getroost om één of meer van die langwijlige bezweringsséances geheel bij te

wonen, die dus volgens den Koeboe eigenlijk nog niets gezien heeft. Tegen zoo'n «gepraat in de ruimte» ziet een Koeboe zwaar op. Bovendien is een Koeboe gewoon, door den hem niet kennenden vreemdeling te worden geminacht, bespot en uitgelachen. Zoo is te verklaren dat een malim of ontwikkelde Koeboe al spoedig zeggen zal den inhoud der saleh's niet te kunnen uitleggen of in behoorlijk maleisch overzetten (wat inderdaad ook dikwijls het geval is) en het zal doen voorkomen alsof zijn «religieuze» handelingen zich geheel baseeren op geestenvereering, enz., dan is hij van veel onvruchtbaar gevraagd en gepraat af.

«Of men dan eens eenige ceremonieele dansen wil vertoonen?»

Met alle genoegen. De Koeboe stelt den vreemdeling gaarne tevreden en amuseert daarmee zichzelf.

«Es erschienen auch ab und zu in den Ansiedlungen hohe Gäste, die unterhalten sein wollten, So kann man hier das merkwürdige Schauspiel wahrnehmen, wie ein ursprünglich rein religiöser Tanz, wenn der Ausdruck erlaubt ist, zum Unterhaltungs- und Vergnügungstanz degradiert zu werden im Begriff ist. (blz. 147, Dr. B. Hagen).

Dit is naar mijne meening niet geheel juist. Niet alleen voor gasten en vreemdelingen geeft men zijn gewijde liederen en dansen ten beste, ook bij gezellige onderonsjes doet men dat (vergelijk pag. 285: «de Koeboes»), niet geheel ongelijk aan wat men onder orthodox-religieuze familiën bij ons ziet, waar, bij gezellige bijeenkomsten het zingen van gewijde liederen zeer gepast is; daarmede wordt zeker geen kwaad gedaan, en komt men niet tot slechte gedachten en verkeerde begeerten zooals bij 't zingen van b.v. spot- en minneliedereren het geval zou zijn. De Koeboes nu zijn, op hun manier, zeer orthodox religieus.

Bij gelegenheden als boven bedoeld zal men de heilige verzen of gezangen echter nooit aanduiden met saleh (geestwerking van den malim, onderdeel van een af te handelen mis) maar met lagoe (wijs, melodie) zooals blijkt uit het vermelde op blz. 89 en andere van 't werk van Dr. B. Hagen.

De hier door Dr. Hagen vermelde zangen en de aanduiding van den inhoud daarvan geven op treffende wijze weder, hoe een Koeboe de weetgierigheid van den vreemdeling weet te

bevredigen, zooals ook mij in den beginne is overkomen. De niet-Koeboe herkent b.v. in de benaming der liederen eenige bekende woorden, zooals b.v. in lagoe «balik beringgoengan» het woord balik (terugkeeren), dus zal mogelijk de inhoud der saleh (lagoe) met iets dergelijks in verband staan. «Ja», zegt de Koeboe al heel gauw om eraf te wezen. «En (om bij dit voorbeeld te blijven) wanneer zingen jullie al zoo de lagoe «balik beringgoengan?» Na een lange zoektocht uit het bosch terugkeerende misschien?» — «Hallo», denkt een Koeboe, «dat is een idee!» en antwoordt grifweg «ja», blij van een verdere verklaring verschoond te zijn.» — En zoo zal Dr. Hagen van deze lagoe de uitlegging hebben gekregen, door hem vermeld op blz. 89 en 125 van zijn werk, ofschoon inderdaad de beteekenis dezer saleh (lagoe) die is welke door mij vermeld is op pag. 281 van «de Koeboes», waar behandeld wordt het «bermalim kajoe aro», en, middels deze tusschen saleh, de malim de apen aanmaant terug te keeren naar de boomen om daar hun klauterliefhebberijen bot te vieren en er van af te zien eene pas bevallen vrouw lastig te vallen.

«Es ist begreiflich, dasz trotz ihrer groszen Schweigsamkeit die Heimkehrenden nach so langer Abwesenheit bei Annäherung an ihr Dorf ihrer Freude lauten Ausdruck geben und dafür einen eigenen Heimkehr-Gesang haben (Balik bringgonan)» schrijft Dr. B. Hagen op blz. 125 van zijn werk. — Ja, voor ons gevoel is dit begrijpelijk, maar bij den Koeboe is dit niet het geval; — de lagoe «balik beringgoeng» duidt er evenmin op: de Koeboe komt na een lange zoektocht stil, moe-sjokkende in zijn dorp terug, schuift zijn woning in, en legt zich dan doorgaans zonder veel met zijn familie te praten dadelijk te ruste.

Voor de lagoe malim di padang («der Zauberdokter im Felde»), lagoe lang, lagoe lentoeng, lagoe sëragoe (moet zijn sëragam of ragam) enz. vergelijkte men Hoofdstuk XI van «de Koeboes», respectievelijk saleh's n°. 6, 7, 8, 12 enz.

Het op meergenoemde bladzijde 89 door Dr. B. Hagen vermelde duet (lagoe lang = «die Adler-Weise») tusschen man en vrouw, waarbij «die Frau in den einförmigen Rezitationsgesang des Mannes urplötzlich mit einem erschreckend hohen, schrillen Fistelstimmenton (ohne Worte) einfällt und denselben

zähe festhält so lange der Atem reicht — je länger desto kunstvoller ist der Eindruck auf das Kubu-Ohr», en verder «ein derartiges Duett, Lagu Lang, die Adler Weise genannt, wobei wohl die schrille Weiberstimme den Adlerschrei wiedergeben soll», is niet anders dan het zingend opdreunen van den essentieelen inhoud van de saleh (hier lagoe) van den kiekendief (figuurlijk voor het mannelijk schaamdeel) door den hoofdmalim en het eigenaardige pantausoemangat (roepen van den geest) door de oeloebalang, zijn vrouw, (vergelijk pag. 251 van «de Koeboes»).

Meermalen zag ik bijennesten uithalen, maar van het zingen van een pantoen bij het verzamelen van honing en was is mij niets bekend. (Dr. B. Hagen, blz. 126). Geheel in overeenstemming met zijn aard en levenswijze is een Koeboe in het bosch zeer on-zanglustig uitgevallen: welk nut zou het zingen hebben? Hij zou hierdoor slechts zijne tegenwoordigheid verraden aan menschen en dieren, die hem nadeel zouden kunnen berokkenen, en wat hij zelf zoude wenschen te beloeren zou hij hierdoor verjagen: zelfs vóór het noebo (blz. 206 «de Koeboes») is luidruchtigheid in de buurt van de rivier verboden.

Om dus niet met dergelijke antwoorden of uitleggingen te worden afgescheept moet men een tijdlang met de Koeboes verkeerd hebben, eenigermate hun vertrouwen gewonnen hebben en voor hen zoo min mogelijk een vreemdeling zijn. Hiertoe dient men, telkens als de gelegenheid zich aanbiedt, een en ander over hun doen en laten te verzamelen, zooals ik kon doen bij mijne vele tournées, als ik meermalen in het bosch overnachtte met een troep Koeboes.

Eén ding vooral hielp me om vrij spoedig met de Koeboes op wat intiemer voet te komen, zoodat ze zich zelfs niet ontzagen in mijn bijzijn over hunne echt huiselijke familieaangelegenheden, ja zelfs over het «bërmalim» te spreken. Mijn kennismaking met de Ridan-Koeboes was het, die in deze streken bekend was geworden; dat vond men interessant, en daarnaar werd mij herhaaldelijk gevraagd, d. w. z. men informeerde steeds naar de «Koeboe Sëmamboe» die ik in de Rawas ontmoet had en naar «Dipati Arões», waarmede men scheen te bedoelen den ouden Ridan Koeboe, dien ik het eerst te zien kreeg. (Vergelijk blz. 193 «de Koeboes»).

Na afdoening van dienstzaken op tournées sprak ik dikwijls over dezen oorspronkelijken stam, in verband met gewoonten en gebruiken der Koeboebevolking van de onderafdeeling Koeboestreken. Ik vermeed dan zooveel mogelijk directe vragen te stellen, of den controleur uit te hangen, en hoorde ik aldus steeds meer van de Koeboes waaronder ik mij bevond. Na eenige maanden was ik zoo bij hen ingeburgerd en had ik zooveel materiaal verzameld, dat ik zelf iets te berde kon brengen, in den beginne nog steeds zóó, dat ik van mijn kant vermeed, de diepste kern der Koeboefilosofie aan te roeren.

Zoo geleidelijk kwam ik steeds verder, daar men mij niet meer met allerlei geheimzinnige antwoorden of uitvluchten kon afschepen. Dacht ik op een antwoord te veel en te diep te moeten navragen, dan liet ik dit voorloopig na, want ik moest er vooral voor waken, achterdocht te wekken door te groote weetgierigheid, die een Inlander over 't algemeen, en een Koeboe in 't bijzonder zeer onaangenaam is.

Vertelt b.v. een oudere aan eenige jongeren, dat ze dit of dat moeten nalaten, daar zij anders getroffen zullen worden door eenige ziekte of een ongeluk, dan geeft het den jongeren of kinderen geen pas te vragen naar het waarom. Dat zou iets onbehoorlijks zijn, iets al te wijsneuzigs, mogelijk omdat de verteller dan met den mond vol tanden zou staan en daardoor dus «maloe» gemaakt zou kunnen worden.

Met dit en andere voorbeelden van inlandsche welvoegelijkheid voor oogen vroeg ik voorloopig zoo min mogelijk over wat ik kon vermoeden dat den Koeboe heilig was en verzamelde wat ik verzamelen kon, tot ik zoover zou wezen, dat ik met de ouden en geleerden aan het discussieeren kon gaan, en tegenover hun wijsheid de mijne kon stellen. En dan raakt een Inlander, en ook een Koeboe, op zijn praatstoel, want van een soort van filosofisch redenaarstalent is bijna geen enkele Inlander ontbloot.

Eindelijk was deze periode voor mij aangebroken en moest ik mij nog slechts voor overijling hoeden; steeds langzaam aan, langs lijnen van geleidelijkheid, zóó geleidelijk dat men als Europeaan dikwijls groote moeite heeft zich te beheerschen.

En zoo kwam ik na eenige maanden tot mijn doel, en kon ik zonder eenige reserve met de geleerdsten onder het Koeboevolk over hun gebruiken, zeden en gewoonten spreken.

Zeker was het hun opgevallen dat ik gaarne hun adat wilden leeren kennen. Zoo gebeurde het te Mëranti Pandjang, waar ik voor 't eerst een heusche bezwering medemaakte, die van 's avonds 7 uur aan één stuk door tot den volgenden morgen 8 uur duurde, dat de hoofdmalin zijn overpeinzingen tusschen de saleh's in doorspekte met diepzinnige beschouwingen als: «waarom toch die controleur wel deze geheele scène scheen te willen meemaken?» «waarvoor toch dat maken van aantekeningen (door mij) over hun heilige ceremoniën?» «zou dat geen afbreuk doen aan de macht en kracht van den malin?» «zou dat den zieke niet noodlottig kunnen wezen?» enz. enz. Maar tegen het einde dezer zelfde voorstelling bleven alle door de malins weggeworpen eieren heel (zie noot pag. 274. «De Koeboes»), en ik was gered; de zieke niet, meende ik, maar de Koeboegeleerden beweerden, niettegenstaande de patient eenige dagen daarna reeds overleed, dat de uitdrijving van booze invloeden prachtig was gelukt!

Bemerkt de Koeboegemeenschap, dat een vreemdeling echt moeite doet om hare instellingen en zeden te begrijpen en hij dit vooral zeer kalm aanlegt (voor een Europeaan dikwijls wanhopig kalm!), zonder te spotten, dan wordt de bevolking in haar doen en laten ook steeds minder gereserveerd, tot dat men ten slotte alle reserve laat varen en van hem gaat verklaren dat hij reeds bekend is met-, zich houdt aan- en leeft volgens de adat kěpoenan.

In mijn streven om de Koeboes zoo goed mogelijk te leeren kennen hoorde ik op zekeren avond, toen ik na een lange tocht rustig in mijn boschhut lag, uit een vlak bij staande Koeboepondok, ook dit van mij zeggen.

Ik nam dit voor notificatie aan, wetende dat handelen in strijd met die adat verweten wordt aan een onbehoorlijken, achterdochtigen dan wel gierigen persoon, die door een tijger overvallen of door een slang gebeten zal worden, of uit een boom zal vallen, of zich met een mes zal verwonden enz., kortom aan iemand wien een ongeluk overkomen zal, omdat hij ondanks uitnoodiging van anderen (op een feest) niet mede eet, of omdat hij een beest geslacht hebbende (dus zelf voedsel hebbende) zijn goede vrienden of zijns gelijken niet inviteert. Hierop berust de veroordeeling van 3 tot 6 rijksdaalders boete,

welke veroordeeling heet *kěna adat kěpoenan*, en waardoor iemand getroffen wordt als hij vijf of meer kippen dan wel een geit of groot beest slacht, zonder hiervan aan zijn hoofd mededeeling te hebben gedaan. Gulheid en gastvrijheid worden bij den Koeboe zoo hoog in eere gehouden, dat zelfs de eene echtgenoot den andere kan verstooten, wanneer hij of zij daarmede strijdige handelingen (*pěmbosah*) pleegt.

Ik meende dus dat mij door de Koeboes zoo iets als een ongeschreven brevet was uitgereikt van behoorlijkheid, gulheid en fairheid! Maar nooit had ik kunnen vermoeden, dat dit ongeschreven brevet zoo spoedig van algemeene bekendheid zou wezen, wat mij van veel nut was bij mijn pogen om zooveel mogelijk van de Koeboes gewaar te worden, daar men voortaan opvallend minder geheimzinnig en terughoudend tegen mij deed, maar ook dikwijls onaangenaam door de (volgens mijn Europeesche begrippen) van toen af aan groote vrijpostigheden die de Koeboes zich tegenover mij of mijn have en goed veroorloofden, zonder dat gezegd kan worden dat ze anders ook maar eenigszins familiair gingen doen. Ik woonde toen te Bajoeng Lentjir in een klein huurhuis, n.l. in een van de vele leegstaande woningen, waarin te voren employés der Koninklijke Petroleum Maatschappij hadden gehuisd. Rondom mijn woning was een erf dat ik voornamelijk had laten beplanten met pisang en ananas. Eenigen tijd nu, nadat men mij als «soedah tahoe adat kěpoenan» had verklaard, kwamen een achttal nog zeer weinig geciviliseerde Koeboes uit de Bajat-streek mij in den namiddag hun opwachting maken met het doel mij over een en ander inlichtingen te vragen en, zooals gewoonlijk bij inlanders, meteen iets te verzoeken. Aangezien ik eerst nog andere personen te woord moest staan, hadden de heeren Koeboes nog ruim een half uurtje te wachten, welken tijd ze benutten om eens te zien hoe het met mijn pisang- en ananas-aanplant gesteld was, met het gevolg dat mijn boschvrienden met hun kapmessen vlak voor mijn oogen alle maar eenigszins eetbare pisang- en ananas-vruchten afsneden, verzamelden en leukweg rondom al die vruchten heenhurkende, ze schilden en al koutende gemoedelijk opaten, zich aldus genoegelijk hun wachttijd bekortende.

Zoo iets arrogants had ik me van dat schuchtere en weinig diefachtige Koeboevolkje nooit kunnen voorstellen, evenmin

als ik me begrijpen kon, dat een, toen juist bij mij zittend Koeboehoofd¹ die dit alles eveneens zag afspelen, absoluut niet bij zijne rasgenooten tegen een dergelijke onbehoorlijkheid protesteerde.

Veel kon ik van mijn onderzoeksobjecten door de vingers zien en liet ik dan ook begaan, maar tegen zoo iets meende ik duchtig te moeten protesteeren. Toen evenwel het bij mij zijnde Koeboehoofd mij eenigszins nijdig hoorde uitvallen met een «zulke onbeschofte lui», en zag dat ik me naar het smullende achttal wilde begeven om hun eens duchtig hun ongepastheid onder 't oog te brengen, deed de man zóó verwonderd, dat ik me een oogenblik intoomde en hem eerst eens uitlegging vroeg van wat dat alles te beteekenen had.

En jawel, daar hoorde ik na eenigen omhaal dat ik «adat-këpoenan-fähig» was; d. w. z. dat waar ik me ook bevond, ik van den aanplant van iedere Koeboe-ladang mocht nemen naar hartelust, dat men mij als een vader en niet meer als een vreemdeling beschouwde, enz., maar dat de Koeboes nu ook meenden, zonder daarbij zich van iets kwaads bewust te zijn, van mijn aanplant te mogen proeven.

Daar stond ik nu: om mijn volkje goed te leeren kennen moest ik allereerst goede vrienden met hen blijven, dat besepte ik terdege, maar toch voelde ik er ook zeer weinig voor om in den vervolge vereerd te worden met zulke bewijzen van «Bruderschaftlichkeit», waarom ik dan ook het Koeboehoofd, na eenigen woordenomhaal, zooals dat des doen gebruikelijk is, te verstaan gaf, dat ik zeer vereerd was met 't idée dat de Koeboes zich over mij gevormd hadden, doch tevens, dat ik van dergelijk gedoe minder gediend was, daar zoo'n gebruik

¹ De districts- en dorpschouten worden in de Koeboestrecken evenmin als overal elders in de Residentie Palembang door de Regeering bezoldigd, zooals Dr. B. Hagen op blz. 181 van zijn werk veronderstelt. Hun inkomsten bestaan uit een percentage der door hen geïnde belasting, een aandeel der, ingevolge rapatmarga vonnissen, opgelegde en geïnde boeten, en, wat de districtschouten betreft, een aandeel in de door hen geïnde sewa-oetan-, sewa-boemi-, en sewa-soengei-gelden. Plaatselijk zijn hierin wel kleine wijzigingen gebracht door b.v. waar dit mogelijk was uit de landschapskassen den hoofden maandelijksche toelagen uit te keeren in plaats van een of meer der bovengenoemde wisselvallige inkomsten, die dan in die landschapskassen worden gestort. Ook hebben de hoofden bij diensttrekken de beschikking over een aantal heerendienstplichtigen.

in de practijk ten aanzien van mij toch zeer onbillijk was. Mocht ik eens moe en uitgehongerd in een ver afgelegen Koeboeladang verzeild raken, dan zou ik toch altijd nog eerst vragen of ik een pisang of stuk suikerriet of wat dan ook mocht hebben, welke beleefdheid ik verwachtte dat de Koeboes ook ten opzichte van mij in acht zouden nemen; en daarbij was het dan nog een heel verschil of ik, na gedaan verzoek, eens een stuk suikerriet of iets anders uit de vele ladangs oppeuzelde, terwijl daartegenover zou komen te staan, dat ik de vrijgevege zou moeten uithangen ten behoeve van zooveel honderden Koeboes, die als een zwerm uitgehongerde sprinkhanen zich dan vrijelijk aan den aanplant van mijn kleine erf zouden mogen vergasten. Dat ging niet op, en dat besepte het Koeboehoofd gelukkig ook, die dan ook mijn bezwaren weldra aan het intusschen heerlijk zich te goed gedaan hebbende achttal overbracht, terwijl dit, met het hoofd inclus, blijkbaar voor verdere publicatie van mijne inzichten in dezen zorgde, daar ik na dit geval nooit meer last had van zulke voor onze begrippen zonderlinge bevliegingen van communisme van de zijde der Koeboes. Toch heb ik niet bespeurd, dat ik later minder goed bij hen stond aangeschreven.

Een ander voorbeeld, hoe kinderlijk gemoedelijk Koeboes na mijn z.g. bekendheid met de «adat këpoenan» konden doen, is het volgend:

Te Bajoeng Lentjir was eene kleine, voorloopige gevangenis, bestaande uit een wachthuisje voor de dienstdoende politie-oppassers, en twee afzonderlijke houten gebouwtjes met pannendak, waarvan het ééne diende om er de gestrafte Koeboe's in te doen huizen, en het tweede voor andere Inlandsche en daarmee gelijkstelde gevangenen. Ook in de gevangenis kwam het nog geregeld voor dat Koeboes niet wilden baden. Soms dagen achtereen baadden zij zich niet; werd het hun gelast, dan dompelden ze zich hoogstens even onder, om daarna rillend weer de rivierkant op te loopen.

Wegens de onaangename en doordringende lucht, welke nog niet aan geregeld baden gewende Koeboes¹ verspreidden,

¹ Over deze watervrees der Koeboes sprekende zegt Dr. B. Hagen op blz. 3 en 4 van zijn werk: „Es könnte darum die Vermutung Raum gewinnen, als sei das heute von ihnen bewohnte Gebiet nicht die ursprüng-

vooral als ze zich in 't zweet gewerkt hadden, werden ze afgezonderd van de andere gestraften.

Reeds in «de Koeboes» vermeldde ik op blz. 195, dat een Koeboe een grooten afkeer van geregeld werken heeft, zóó dat nog nooit één Koeboe zich ooit als vaste koelie verhuurd had bij een der in de Koeboestrecken werkende petroleummaatschappijen.¹ Van zulk werken zou hij mogelijk gaan transpireeren, en dat noemt een koeboe 'hilang koewat,' wat iemand niet te vaak moet overkomen of hij legt het af. Toen eens eenige Koeboes bij mij kwamen klagen, dat ze niet meer te eten hadden en mij verzochten hen aan rijst te helpen,² gaf ik hun te kennen, dat het toch niet aanging lieden, die te lui waren om te werken, op kosten van het Gouvernement voor niets te voeden, en dat ze steeds voldoende mondkost zouden

liche Heimat dieses Volkes, sondern als sei letzteres einmal aus einem höher gelegenen, trockeneren Lande hier hereingedrängt worden. Dieser Überzeugung ist z. B. van Hasselt, etc."

't Is mogelijk, maar ik meen deze watervrees alleen en uitsluitend te moeten toeschrijven aan het voortdurend verblijf der Koeboes in uitgestrekte moerassige en kille bosschen. Wanneer ik dagen achtereen me in die oerbosschen bevond, voelde ik door de koudkille omgeving geleidelijk minder behoefte en lust om te gaan baden, en als liefhebber van zwemmen toch heb ik zeker geen watervrees. Dikwijls moest ik me echt „vermannen" om op zulke tournées het geregeld baden te blijven volhouden, terwijl ik zoo goed als nooit last had van koorts. Was ik weer op open plaatsen aangeland, waar 't zonnetje meer zijn invloed kon doen gelden, dan kreeg dadelijk mijn waterrattennatuur de overhand, en was dat huiverig boschgevoel eveneens geweken. Ook Koeboes, die op flink opengekapte terreinen huizen, zijn spoedig hun watervrees kwijt, waarvan Dr. B. Hagen op blz. 35 en 36 eenige voorbeelden aanhaalt.

¹ In een artikeltje over de Koeboes voorkomende in het Weekblad voor Indië, 1909 n°. 47, komt, onder meer onzin, waarvan dit artikel vol is, o.a. ook voor: „Gelukkig vinden zij (de Koeboes) te Bajoeng Lentjir tot nu toe nog al werk als koelie bij de petroleum-raffinaderij"!!

² Op blz. 108 van zijn werk vermeldt Dr. B. Hagen, dat de Regeering begonnen is de Koeboes te onderwijzen in 't aanleggen van natte rijstvelden (sawah's). Van 1906—1908 weet ik dat niet één sawah in de Koeboestrecken werd aangetroffen en niet één Koeboe een sawah bewerkte. Wel heeft het bestuur in 1905 en 1906 een proef genomen met den aanleg van een sawah-complex te Talang Betotoe, waartoe destijds het grootste gedeelte der Koeboestrecken behoorde, maar deze proef mislukte, wat wel te voorzien was. Mogelijk bedoelt Dr. B. Hagen hier deze proefneming, maar daarbij is geen enkele Koeboe werkzaam, noch daaraan debet geweest, óf 't moet toevallig een Koeboe geweest zijn, die toen in de gevangenis te Talang Betotoe geïnterneerd was.

kunnen verdienen als ze zich b.v. slechts als koelie wilden verhuren. Ik wees hen er tevens op dat bij geregeld werken het transpireeren hun geen kwaad zou doen, daar toch Javanen, die ook Inlanders waren, ook koeliediensten verrichtten, dan ook wel geregeld transpireerden, toch gezond en sterk waren en bleven, en fysiek in heel wat gunstiger condities verkeerden dan de Koeboes. Mijne toehoorders knikkebilden steeds toestemmend, als wilden zij zeggen, dat dat nu allemaal wel waar was, maar antwoordden mij ten slotte: «ja, maar die Javanen zijn ook geen Koeboes! — Liever wat hongerlijden dan geregeld werk te moeten verrichten en mogelijk nog te moeten transpireeren ook! Neen, dat was niet des Koeboes!

Koeboe-gestraften moesten natuurlijk wel geregeld werk verrichten. Het beste was dan ze aan 't werk te stellen op rondom flink opengekapte plaatsen, want zette men een veroordeelde Koeboe aan 't werk dicht bij een boschje of begroeid terrein, dan was hij tien tegen een ondanks behoorlijke bewaking weldra daarin verdwenen en als een achtervolgd wild dier in een oogenblik uit het vizier, en kon men zich gelukkig achten zoo hij na eenige maanden, meestal bij toeval, weer eens werd opgespoord.

Later echter, toen de Koeboes me beter leerden kennen en ik hen, werden de ontvluchtingen onder de gestrafte Koeboes ook schaarscher, maar toen deed zich het vermakelijke geval voor, dat tegen half zes 's avonds, als de dagtaak der gestraften was afgewerkt, dikwijls een of meer Koeboes zich onder geleide van een politie-oppasser bij mij lieten aandienen. Op mijn vraag aan den oppasser wat men wilde, was dan geregeld het antwoord dat hij (de oppasser) dat niet wist, maar dat die Koeboe me even wilde spreken. En dan stak meestal de gestrafte Koeboe van wal, en ontspon zich tusschen hem en mij als magistraat geregeld ongeveer het navolgende gesprek:

«Och mijnheer, ik heb mijn dagtaak afgewerkt (wat de oppasser als regel bevestigde), maar ik heb vandaag zoo hevig gezweet, dat ik bang ben dat ik gauw dood zal gaan, en nu wilde ik voor mijn dood mijn vrouw en mijne kinderen nog wel even terugzien».

«Ja man, maar dat gaat niet, je bent heusch nog goed gezond, als je ziek bent heb ik hier medicijnen, en dat transpireeren zal je geen kwaad doen».

«Maar meneer, ik heb toch erg getranspireerd, en ik voel dat ik gauw dood zal gaan en mijn vrouw en kinderen.....»

«Nu ja, maar je kunt nu niet weg, want ik heb daar nog juist een werkje voor je, en dat moet morgen af».

»Maar als ik dan dood ga.....»

«Oh, dat neem ik voor mijn rekening».

«En mijn vrouw en kinderen.....»

«Daar sta ik ook borg voor.....»

«Na, baiq, kalan toean tanggoeng.....» (dan is 't goed, als mijnheer er borg voor staat.....), en gerustgesteld keerde de gestrafte Koeboe onder geleide van den glimlachenden politie-oppasser naar de gevangenis terug, om den volgenden dag weer behoorlijk zijn werk te verrichten, maar ook, om veelal tegen half zes 's avonds mij weer zijn zelfde bezwaren tegen zijn transpiratie verwekkende dagtaak te komen vertellen.

En was dan de straftijd ten einde en werden ze door mij afgemonsterd waarop ze naar huis konden terugkeeren, dan gebeurde het meermalen dat velen op mijn: «zie je nu wel dat je toch gezond gebleven bent niettegenstaande het transpireeren», antwoordden met een ernstig: «ja inderdaad, het is verwonderlijk!»

Dikwijls was het mij bij dergelijke herhaalde bezoeken van mijn Koeboe-gestraffen een toer om me bij hun steeds gelijk-luidend gezeur kalm te houden, maar ik was bij de Koeboes: «adat-kěpoenan-fähig» in den zeer ruimen zin van het woord, en daar moest ik wat voor over hebben. Om mijn reputatie te dien aanzien niet in discrediet te brengen heb ik dan ook heel wat «gemoedelijks» van dat volkje geslikt!

De wijze echter waarop men mij Koeboe-fähig dacht, maakte ook, en zeer dikwijls, dat ik meer dan iemand anders in de gelegenheid was een interessanten kijk te krijgen op hun huise-lijk-, godsdienstig- en gemoedsleven. Zonder volgens hunne begrippen in 't geringste den afstand tusschen hen en mij uit 't oog te verliezen, deden ze in mijn bijzijn zoo typisch vrij en onder-ons, alsof ze geen vreemdeling meer in me zagen, maar iemand die toch wel wist hoe het onder hen toeging.

Laat ik er bij vertellen dat de Koeboes, behalve dat ik controleur was, en dat zegt al wat voor den kleinen man in de binnenlanden, me daarenboven nog voor heel geleerd aan-

zagen, want iemand die eerst pas een half jaar in hun landstreek woonde, hun zeden en gewoonten kende, en last not least hun «bermalin» begreep, een wetenschap zóó hoog, dat hun eigen malims hun heele leven er aan wijdden óm zich de daarvoor noodige kennis eigen te maken, dat was in Koeboeoogen toch geen kleinigheid. Daarbij kwam dat mijn bijwonen van bezweringsséances nooit afbreuk aan de zaak had gedaan, maar juist dan volgens Koeboe-opvattingen steeds prachtige resultaten waren verkregen; nooit had ik met hun instellingen gespot of die belachelijk gemaakt, zooals dat gewoonlijk door niet-Koeboes gebeurde, hoewel dikwijls geheel onbewust, enz. enz.

Kortom, ik stond dus bij de Koeboes in een goed blaadje, niettegenstaande ik hen als bestuursambtenaar wel eens op de vingers moest tikken.

Doch er was een groote maar, zooals de Koeboegeleerden, die mij later heel dikwijls in moeilijke gevallen raad kwamen vragen over de beteekenis van een en ander het «bermalim» betreffende, mij heel gemoedelijk verklaarden. Eén ding miste ik toch nog, en dat was in hun oogen een zeer groote gaping in mijn wijsheid, n.l. het «bēlajar napas» en alles wat daaraan vast zit, dus ook de kracht die in die oogenblikken van den malim uitgaat; dat alles, dus in de oogen der Koeboes eigenlijk de quintessence hunner religieuse séances, ontbrak me nog. (vergelijk blz. 252 «de Koeboes»).

Nu, daar hadden ze volkomen gelijk in, maar behalve dat bleef er zelfs in de oogen der Koeboegeleerden bij mij nog genoeg wijsheid over om bij tijd en wijle in voor hen zeer gewichtige kwesties mijn oordeel eens te komen vragen.

Op blz. 161 en 162 van zijn werk zet Dr. B. Hagen duidelijk uiteen dat de kultuurtoestand der Ridan-Koeboes een werkelijk oorspronkelijke is, en het niet mogelijk is «dasz bei einem noch so dekadenten Volk jegliches religiöse Bewusstsein so vollständig sollte verloren gehen können» (blz. 144); wat we bij het Koeboevolkje in zijne verschillende ontwikkelingsstadia waarnemen, is geen degeneratie, maar evolutie. Doch daar maakt de schrijver ééne onjuiste opmerking, n.l. dat de primitieve Koeboes «das Geheimnis der Feuerzeugung» niet gekend zouden hebben.

Thans nog maakt een Koeboe, wanneer hij geen lucifers of

vuursteen heeft, in het bosch vuur middels een poésaran (zie bijgaande teekening.).

Men neemt hiervoor een doode boomtak van ongeveer polsdikte, die men stevig vastzet, en die van boven wordt gespleten.

Om die gespleten boveineinden (*a* en *b*) van elkaar te houden plaatst men hiertusschen een blokje hout (*d e*). Over dat blokje hout legt men een gespleten rottan, aan welks uiteinden (*f* en *g*) men een paar dwarshoutjes bevestigt heeft bij wijze van handvat.

De rottan ligt met de gespleten vlakke en vezelige binnenkant tegen het stuk hout (*a b c*). Door hoogstens een minuut achtereen de uiteinden *f* en *g* van de rottan beurtelings krachtig en in een vlug tempo naar zich toe te halen, laten vele rottanvezels los en verzamelen zich tot een hoopje op het blokje (*d e*), terwijl de temperatuur ten slotte zoo hoog wordt, dat die vezels beginnen te ontbranden.

Deze wijze van vuurmaken heet moesar api.

Ziehier een handige wijze van vuurmaken, geheel liggende binnen het kader der primitieve boschbevolking, waardoor het op blz. 160 door Dr. B. Hagen geuite vermoeden: «ob man vor einem Jahrhundert schon von der Wohltat des Feuers Gebrauch zu machen verstand, erscheint zum mindesten zweifelhaft,» niet gerechtvaardigd is.

Bij de Ridanners dan vond ik niets wat op een religieuse vereering geleeek, en bij de overige Koeboes het bermalim, een complex van gewijde ceremoniën, die ontstaan zijn door wat de primitieve Koeboe zienderoogen waarnam, zonder zijn bespiegelingen veel verder uit te strekken dan het terrein zijner praktische waarnemingsfeer. Dat is nòg de kern van de tegenwoordige bezweringsprocedure, het z. g. bermalim.

De ontwikkelingsgang dezer oermenschen kunnen we in dezen nog gemakkelijk nagaan.

Bij dieren in het bosch levende d. i. dus bij z. g. redelooze wezens domineeren als bestaansdrijfveeren: 1^e het zoeken naar

voedsel zoo de honger zich doet gevoelen, 2^e het op de meest natuurlijke en onberedeneerde wijze toegeven aan geslachtsdrift, 3^e de vrees voor ziekte of dood, daarbij de schuwheid voegende, aan boschwezens eigen, dan zal men groote overeenkomst aantreffen tusschen hun doen en laten en dat der Ridan-Koeboes.

Overal waar ik dit menschenras ontmoette, en natuurlijk het best bij de minstontwikkelde stammen onder hen, viel mij op hun, hoewel dikwijls zeer naiven, als regel toch steeds nuchter practischen kijk op zaken en toestanden. Steeds trachtten ze iets wat hun vreemd was, eerst logisch redeneerend te verklaren, in tegenstelling met andere oosterlingen, die dan gewoonlijk dadelijk denken aan hoogere machten en onbegrijpelijke invloeden. Deze eigenschap trof ook Dr. B. Hagen. Met de bovengenoemde bestaansdrijfveeren houdt een wezen als bovenbedoeld zich in de eerste plaats bezig; kan hij nu de verschillende gebeurtenissen met elkaar in verband brengen, dan is de grondslag gelegd voor zijn verder denken.

Het zoeken naar voedsel, hoe regelmatig noodig ook, bevorderde weinig het overpeinzingsvermogen: «das einsame schwere Waldleben, das beständige Lauern auf Beute macht einsilbig und stumm». (Dr. B. Hagen, blz. 160); de rijke bosschen gaven zoo goed als in geen enkel opzicht vraagstukken betreffende de «struggle for life» ter oplossing.

De overpeinzing van de bij ieder wezen aangeboren vrees voor ziekte of dood heeft zooveel abstracts en bespiegelends, dat het zich onledig houden daarmede geheel streed met de nuchter practische en materialistische opvattingen dezer primitieve boschmenschen, in levensideeën nog weinig hooger staande dan hun redelooze medeboschbewoners. «Allein, isoliert und stumm im schweigsamen Wald seiner Nahrung nachgehend, jedes Geräusch seiner eigenen Sicherheit und der Beschleichung des Wildes wegen vermeidend, die Nacht allein in flüchtig gebauter Hütte schlafend, mit dem ersten Morgengrauen wieder unterwegs, ohne Geselligkeit, ohne andere Gefährten als die engste Familie, mit der man sich zur Not durch einzelne Laute und Ausdrücke verständigen konnte, das bietet keinen günstigen Boden für die Herausbildung einer organisierten Sprache», zegt Dr. B. Hagen op blz. 152, en inderdaad zoo is het, maar evenzeer geldt dit ten opzichte van de ontwikkeling van bovennatuurlijke en gewijde ideeën en ceremoniën.

Zoo bleef dan weinig anders over dan de geslachtelijke samenleving der beide seksen, en begrijpelijk is het, dat deze het eerst als punt van beschouwing bij dit oervolk in behandeling kwam. Reeds in het begin van hoofdstuk VIII van «de Koeboes» wees ik er op dat «het idee dat de Koeboe zich vormt van zwangerschap en bevalling als het merkwaardigste beschouwd kan worden van de geheele heidensche Koeboege-meenschap, want dit vormt grootendeels den grondslag van haar filosofie, eeredienst en daarmee samengaande geneeskunde». Overal vindt men bij de Koeboes de belangstelling daarvoor terug: in de geschiedenis der Oeloe-Kepajang-Koeboes zijn het Tëmënggoeng en Polot met hun krachtig voortplantingsvermogen, bij de Boelian-Koeboes fungeert Raden Nagasari als krachtfiguur, enz.

En overal elders vinden we dit bij nog laag staande volken terug, hoewel niet zoo sterk geprononceerd als bij de Koeboes, want bij andere rassen werden die eerste levensbeschouwingen weldra wat meer gecompliceerd door de zucht om wat onbegrijpelijk was toe te schrijven aan invloeden van bovennatuurlijke krachten, waardoor al spoedig fantastische verhalen over hoogere machten de ronde deden.

Bij het onderzoek van rechtszaken in het Palembangsche komt het dikwijls voor dat zeer jonge Inlandsche kinderen volslagen bewijzen leveren van absoluut bed-wijs te wezen; in een Inlandsche huishouding wordt alles wat de echtelijke samenleving betreft, als zoo iets natuurlijks en doodgewoons be- en verhandeld, dat men in deze zelfs voor zeer jonge individuen geen enkele reserve noodig acht. En vooral is dit het geval bij de Koeboes.

Op blz. 134 van zijn werk veronderstelt Dr. B. Hagen: «die ehelichen Pflichten scheinen im Freien erfüllt zu werden».

En dat bij de schijnbaar uiterlijk reeds geheel anders geworden Koeboes der onderafdeeling Koeboestrecken het ongekleed samenzijn iets heel gewoons is en nog niets stuitends of onbehoorlijks heeft, heb ik meermalen kunnen gadeslaan, toen men mij niet meer als vreemde toeliet in den huiselijken kring, en men zich niet meer zoo voor mij geneerde. Men gaat daarbij — in alle eer en deugd — veel verder dan wij ons kunnen voorstellen.

Voor al deze primitieve menschen staat bijna hun heele doen en laten en denkvermogen in verband met het geslachtsleven der beide seksen. Men vindt dienaangaande alles zoo

gewoon alledaags, dat men zelfs in elkaars bijzijn op de meest ongeneeerde wijze handelt, niets onfatsoenlijks, stuitends of gemeens ziende in wat wij beschaafden als zoodanig zouden beschouwen, en als gevolg hiervan werd alles wat betreft zwangerschap, geboorte en geneesmiddelen tegen buikziekten bij hen in de eerste plaats in observatie genomen. De vrouw, bij dit alles in hoofdzaak de lijdende partij, werd kinderen-producente, concentreerde haar gedachten op de gevolgen van den geslachtelijken omgang; de man, die vrij bleef van deze ongemakken van het familieleven, kon nuchter alles overdenken, en was tevens haar helper en verzorger.

Had hij geluk bij de behandeling van zijn eigen vrouw, dan is het begrijpelijk dat hij op verzoek gaarne zijn hulp en assistentie verleende bij anderen, ook al om zijn kunde te toonen, in aanzien te komen, en hij ten slotte een soort van overwegende positie in te nemen onder zijn rasgenooten.

Zoo ontstond de verloskundige, de doekoen, wiens kennis, gebaseerd op uiterlijk waarnemingsvermogen en nuchter logisch denken, van geslacht op geslacht geleidelijk vermeerderde.

Zwangerschap en geboorte vormden het alpha en omega der studie van dezen gewichtigen persoon, die menschelijker wijs dus ook gewichtig ging doen. Allicht zagen leeken daarin iets mystieks; en gingen sommige gevallen zijn krachten te boven, dan moest hij, ook al ter wille van zijn reputatie, mystieke poespasjes, uitingen en bewegingen te hulp roepen om zijn eer te redden en niet in discrediet te raken. Had hij dan geluk, dan geloofde hij zelf aan de mystieke kracht van zijn te baat genomen hulpmiddelen, en ook het volk zag in de aanwending van die middelen een werking van hoogere, geheimzinnige krachten. Zoo werd de verloskundige een persoon die zich met geesten in verbinding kon stellen, m. a. w. uit den eenvoudigen «doekoen» werd de wat meer gecompliceerde «doekoen bermalim».

Het domme publiek, dat steeds hoger tegen hem opzag, kwam nu geleidelijk ook zijn hulp inroepen bij andere plagen en ziekten, met de practijk der verloskunde niets te maken hebbende; de doekoen-bermalim was de eenige die ten minste iets wist, het generaliseerend publiek zocht steun voor zijn kwalen, de doekoen-bermalim kreeg steeds grooter practijk, en waar de kennis faalde, moesten natuurlijk tooverformulieren en

machtspreuken, vreemde krachten en geesten te hulp geroepen worden. Aldus steeg het aanzien van den doekoen-bermalim (of kortweg malim) steeds hoger, steeds deden meer wonderverhalen over de macht en de kennis van een gelukkigen operateur de ronde. Die wonderverhalen kregen gelijdelijk een bepaalde richting, tot ten slotte de kunde van den doekoen-bermalim (zooals men den malim thans nog wel hoort noemen) werd verheven tot eene overgeërfde kunde van één bepaald groot wonderdokter; en zoo groeide uit den oorspronkelijk gewonen «doekoen» de «malim pengasoe,» die zijn kennis ontleent aan wat «malim koejoeq» van zijn wonderkracht substitueerde aan de «malim sembilang.» Zoo ontstond een complex van gewijde ceremoniën, een mis, die werd (en wordt) afgehandeld onder leiding van een halve wonderkracht-persoon, omkleed met een soort geestelijke waardigheid en invloed, als bezittende de macht om als bemiddelaar of stootkussen te fungeeren tusschen hogere invloeden en het gewone leekendom. Van deze séances is de ondergrond niet anders, dan wat men oorspronkelijk nuchter praktisch opmerkte ten aanzien van de samenleving en de voortplanting.

«Nicht Degeneration, sondern Evolution ist es, was wir bei ihnen wahrnehmen.» (Dr. B. Hagen, blz. 162.).

En, zal men vragen, tot welke metaphysische beschouwingen heeft nu het bermalin aanleiding gegeven?

Behalve dat men meerdere geesten kent, weet men dat «njawa» en «roh» bij het afsterven van een mensch naar den hemel gaan, en daar bij God (Radja Njawa) vergelding voor goed of kwaad ontvangen. Hoe die vergelding voor goed of kwaad plaats heeft, en hoe het daar bij Radja Njawa in zijn verblijf boven de wolken uitziet en toegaat, weet men niet (zie «de Koeboes,» blz. 245.)

Het zich verdiepen in zulke beschouwingen ligt niet in den aard van den Koeboe; indien hij daartoe overgaat, dan is dit een gevolg van invloeden van buiten af. Want hoe wil een volk zich meer omljnde idealen scheppen over een leven hiernamaals, zoo de basis daartoe bijna geheel ontbreekt, m. a. w. zoo men ze in dit aardse bestaan niet kent. Macht, grootheid, weelde, kunst, gemakken en genoegens, de Koeboes kenden en doorleefden zoo goed als niets van dat alles: stil, schuw,

sober, teruggetrokken en zorgeloos berustend in hun onvermijdelijk ellendig bestaan, en, in contact komende met de buitenwereld veelal bespot en verdrukt. Zoo leidden ze hun bestaan en daardoor bleef alleen het streven, aan alle bezielde wezens eigen, een leven zonder eenige illusie zoolang mogelijk te rekken; daardoor was ook de vrees groot voor ziekten en dood.

Thans komt hierin een ommekeer: onder invloeden van buiten veranderen hun levensbehoeften, denkbeelden en inzichten. Het leeren kennen van stoffelijke welvaart doet begeerten, hartstochten, zelfbewustheid, bespiegelingen en idealen ontstaan, en tegelijk daarmee zal zich geleidelijk ook meer ontwikkelen een voorstelling van het leven na dit leven. Zooals de zaken nu staan, zullen deze ideeën ontleend worden aan het mohammedanisme, den godsdienst, die onder het Koeboevolkje steeds meer veld wint.

Van de eigenaardige wisselingen welke de Koeboes het mohammedanisme laten beleven, moge hier tot slot nog een staaltje volgen.

Jaren geleden vestigde zich te Pangkalan Toengkal een wijze en godsvruchtige Palembangsche Hadji, een «toean alim». Deze man handelde in boschproducten, en verstrekte den Koeboes groote voorschotten in rijst en zout. Geen wonder dat hij daarmee het hart stal van den dommen en zorgeloozen Koeboe, die hij daardoor geheel in zijn macht kreeg. De Koeboes werkten voor hem door met het leveren van boschproducten, de nooit af te doene voorschotten aan te zuiveren, en verlieten zich geheel op de rekenkunst van den Hadji. Deze «toean alim» wist aan zijn afzetterijen een heilig tintje te geven, door hen te bewegen tot den Islam toe te treden door het doen ondergaan der besnijdenis en het oprichten van een bedehuis, waarin de Koeboesche debiteuren onder leiding van hun getulbanden Palembangschen afzetter, den lof verkondigden van Allah en zijn profeet. De «toean alim» maakte zijn debiteuren gelukkig met voorspiegelingen op een heerlijk plaatsje in Allah's rijk hier namaals; maar toen het bestuur zich in deze streken vestigde en hij zich blijkbaar minder veilig voelde, keerde hij plotseling met vollen buidel naar Palembang terug.

En toen was, niettegenstaande er een dorpsgeestelijke achterbleef en er een mesdjid stond, opeens de mohamme-

daansche godsvrucht der Koeboes ten einde! de voorschot-gever was immers verdwenen!?

De Koeboes lieten hun moskee zooals die was, staakten op eens het bezoek aan dat bedehuis, en staken er geen hand meer naar uit. De moskee werd bouwvallig, en einde 1907 besloot men eenparig hem omver te halen, want men kon het hout er van nog best als brandhout gebruiken! — En aldus geschiedde.

De Koeboes noemen er zich nog mohamedanen, want ze zijn besneden, en er is nog een mohamedaansch dorpsgeestelijke, die alleen huwelijken sluit en bij dooden bidt, maar thans is het «bermalim» weer in de plaats getreden van de vereering van Allah en zijn profeet. Men verklaarde mij toen grifweg: «er is geen «toean alim» meer die voorschotten geeft in rijst en zout, waarvoor zouden we ons nu nog afmatten met al die mohamedaansche gebeden-gymnastiek en zinlooze klanken!»

Slechts eenige overgebleven klanken en uitdrukkingen van het mohamedanisme worden thans nog door den «malim» in zijn overwegingen ingevlochten: dat klinkt mooi, dat staat gekleed, bekendheid daarmede geeft een zeker cachet, kan van dienst zijn in den omgang met niet-Koeboes.

Dit nu, mèt de besnijdenis en het aanwezig zijn van een mohammedaansch dorpsgeestelijke, hoe weinig beteekenend zijn functiën thans ook nog zijn mogen, zijn fundamenteele restanten, waarop slechts voortgebouwd behoeft te worden om deze Koeboes weldra volledig tot den Islam bekeerd te zien.

HOOFDSTUK III.

Nog een en ander omtrent het Familieleven.

HUWELIJK.

Bij hetgeen Dr. B. Hagen op blz. 132 van zijn werk betreffende het sluiten van een huwelijk vermeldt, waarbij aan beide partijen een boete wordt opgelegd als de jongeling zonder toestemming van zijn aanstaande schoonouders een nacht met zijn meisje in haar woning doorbrengt, vergelijkte men pag. 227 van «de Koeboes.» Bedoeld zal wel zijn het echt Palembang-sche «bergoebalan», wat wij met «schaken» in den

ruimsten zin des woords weergeven; het is één van de vele wijzen waarop verliefden hun wederzijdsche ouders voor een fait accompli stellen. Niet aan beide partijen wordt in zulke gevallen een boete opgelegd, doch alleen de jongeling (of man) wordt dan veroordeeld.

Of de pas gehuwden bij de ouders van den man dan wel bij die der vrouw gaan inwonen, hangt niet af van de omstandigheid van welke der beide schoonouders de woning zich daartoe het best eigent, maar wel van het geheel of slechts voor de helft aannemen door de ouders der jonggehuwde vrouw van de acht rijksdaalders pintaān, zooals vermeld op blz. 218 van «de Koeboes.»

Thans wordt door het bestuur zooveel doenlijk bevorderd, dat iedere gehuwde man zich een eigen woning bouwt.

ECHTSCHIEDING.

Gevallen van echtbreuk of overspel worden bij de Koeboes als regel berecht volgens de bepalingen der Oendang² Simboer Tjahaja.

Toch kwam in 1907 en 1908 in gevallen van «tërdjoen bolos» wegens «bërlaki didalam bërlaki» (zie hoofdstuk VII van «de Koeboes») bij veroordeelingen door de rapatmarga (het districtsgerecht) nog de eigenaardigheid voor, dat de man van de loshangende haren van zijn ontrouwe wederhelft van anderen hoogstens $\pm$ één dM. afsneed, en hij dat bosje haar met een verachtelijk en woedend air van bedrogen echtgenoot wegsmeet of vertrapte, en haar dan toevoegde: «akoe boenoeh kau», wat hem thans inderdaad verboden is.

Liet de haardracht van den schaker een dergelijk kortwieken toe, dan werden zijn haren onder het uiten van dezelfde woorden tot op de halve lengte van den nek door den bedrogen echtgenoot afgeknipt of afgesneden.

Dit kortwieken van zijn ontrouwe eega en haar verleider mocht de bedrogen echtgenoot ook direct toepassen als hij hen binnen drie maanden ontmoette, in plaats van het hem verboden vermoorden der geliefden.

Wat Dr. B. Hagen op blz. 136 van de Boschkieboes vermeldt, nl. «der Ehebrecher flüchtet mit der schuldigen Frau
Dl. 67.

und fordert sogar in höhnischem Übermut bisweilen den Ehemann noch heraus durch Zeichen längs des von ihm genommenen Weges: Einschnitte in Bäume, an Ästen aufgehängte Lappen von alten Kleidern u. s. w. Der beleidigte Mann trachtet die Ehebrecher aufzusuchen. Sobald er dem Aufenthaltsort derselben auf die Spur gekomen, sucht er sich, falls der Verführer ein verheirateter Mann ist, dessen Frau zu bemächtigen und Vergeltung an ihr zu üben; in diesem Fall sind beide Parteien versöhnt,» — is onjuist.

Inderdaad is een Koeboe gewoon om, zoo hij de richting wil aangeven waarheen hij zich in het bosch begeven heeft, dit te doen door inkappingen in stammen, het omdraaien, verbuigen of afrissen van twijgen, het bevestigen van lappen of stukken boomschors zoo hij die bij zich heeft, enz., langs het door hem gevolgde pad. (Vergelijk blz. 206 van «de Koeboes»). Ook past de Koeboe deze methode toe om een hem achtervolgenden persoon of patrouille te misleiden of op een verkeerd spoor te brengen. Maar dat een echtbreker «sogar in höhnischen Übermut bisweilen den Ehemann noch heraus (fordert)», ligt absoluut niet in den aard der Koeboes. De schaker verbergt zich met zijn geliefde zoo lang en zoo goed hij kan.

Dat de beleedigde echtgenoot daarna de vrouw van den schaker zou trachten te bemachtigen, om in haar bij wijze van vergelding een vergoeding te vinden voor het door hem (beleedigde echtvriend) geleden verlies, zal wel nooit als regel zijn voorgekomen. De man toch zou zich zelf daardoor aan overspel schuldig maken.

En verder beschrijft Dr. B. Hagen een duel, waartoe de beleedigde echtgenoot den schaker zou dwingen als n.l. de verleider een ongehuwd persoon is, en wel een duel in het water. Dit lijkt me al zeer onwaarschijnlijk en on-Koeboesch.

Een duel, zooals wij ons dat voorstellen kennen de Inlandsche volken hier niet, erger nog, men kan er zich niet indenken, dat een diep beleedigd persoon zoo dom zou kunnen zijn, daardoor zijn beleediger een goeden kans te geven hem (den rechthebbende) op den koop toe nog lichamelijk groot nadeel toe te brengen, ja zelfs te dooden. En daarvoor zou men de beleedigde zijn of uithangen, d. i. iemand die juist iets te vorderen heeft! Dat gaat volgens inlandsche begrippen niet op.

Algemeen ziet men dan ook, zelfs bij heel wat strijdlustiger primitieve volken dan de Koeboes, dat bij zware beleedigingen, zooals overspel, aan de beleedigde partij het recht wordt toegekend middels sluipmoord zijn gemoed te koelen. En dit was ook bij de alle soort van krijgshaftigheid missende Koeboes het geval. Maar een geregeld duel tusschen een bedrogen echtgenoot en den verleider, dus een gevecht van man tegen man, terwijl den beleedigde het recht toekomt zoo'n schaker onverhoeds een speer door het lichaam te werpen, en zelf ongedeerd en vrij uit te gaan; en daarbij dan nog zoo'n voor den bedrogene roekeloos en onbevredigend gevecht in het water, waardoor hij zich een ziekte op den hals zou kunnen halen, dat alles strijdt m.i. geheel met de opvattingen van den rechtgeaarde Koeboe, die het recht aan zijn kant meent te hebben.

HET MĒLANGON.

Terwijl vroeger het ontvluchten van de plaats des onheils algemeen de eenige toevlucht der zwervende bosch-Koeboes was, hun eenige medicijn¹ en voorbehoedmiddel, heeft zich het mĕlangon door de veranderde omstandigheden waaronder de meer geciviliseerde Koeboes thans leven, gewijzigd in een «uit treuren gaan» ingeval een huisgenoot of familielid is overleden. Deze wijze om aan zijn verdriet over iemands afsterven uiting te geven komt, in tegenstelling met het door Dr. B. Hagen op bl. 227 onder n° 64 vermelde, nog zeer veel voor (vergelijk blz. 237 van «de Koeboes.»).

Mij werd dikwijls door dorpshoofden, wanneer een kind of familielid gestorven was, het verzoek gedaan om voor eenige weken of maanden te mogen gaan «mĕlangon, om in de stilte van het woud hun verdriet over het afsterven van een bloed-

¹ Een eigenaardige wijze van medicineeren bestaat bij de Koeboes in gevallen van sakit boeboel, d. i. het hebben of ontstaan van etterende zweren aan de beenen en voetzolen (doch ook dikwijls over het geheele lichaam), welke ziekte onder de Koeboes veel voorkomt. De bevolking heeft hiervan vooral last in den doerian-tijd, d. w. z. als de doerianboomen in bloei staan en als de doerianvruchten rijp zijn, en de Koeboe bijna uitsluitend zijn maal doet met die vruchten.

Als middel tegen deze ziekte roostert of poft de Koeboe zijn zieke ledematen boven een vuurtje, wat hij noemt: „panggang kaki (tangan, enz.) di api, sebab sakit boeboel”.

verwant te kunnen uittreuren, en daar weer tot andere zinnen te komen.

Als onder dorpschouten, voor wie het mëlanton nog met bezwaren gepaard gaat, dit gebruik nog veel voorkomt, dan zal het wel aan geen twijfel onderhevig zijn, dat bij de gewone dorpslieden het mëlanton ook nog regel is, wat men echter voor vreemdelingen, vooral in het bijzijn van bestuursambtenaren zoo min mogelijk laat blijken, om toch vooral voor zoo «gesettled» mogelijk aangezien te worden, d.w.z. voor een «orang baik», op wien niet meer het vermoeden rust, dat hij aan een zwervend boschleven de voorkeur zal geven boven het verblijf op bewoonde plaatsen.

Wanneer bij een niet verwachte doesoen-inspectie sommigen wegens mëlanton afwezig waren, dan werd bij navraag veelal unaniem verklaard, dat die personen voor eenigen tijd uitgegaan waren op zoek naar boschproducten; de juiste reden bleek echter later.

Ten gevolge van dit thans nog bestaande mëlanton-gebruik zal Dr. B. Hagen in Ikan Lebar, waar toen eenige cholera-gevallen voorkwamen, huizen onbewoond hebben zien staan, ofschoon alle benodigde huisraad daarin aanwezig was. (Zie blz. 140 van zijn werk). De goederen in zulke woningen worden niet als «herrenloses Gut» beschouwd, doch men zal, zoo het geen bepaalde poesaka's¹ zijn ze niet ongaarne tegen een eenigszins behoorlijken prijs van de hand doen. Aan het goed van een overledene hecht men niet: men is het eigenlijk liever kwijt. Door het uit mëlanton gaan voert men geruimen tijd

¹ Zoo'n poesaka is b.v. de piagëm bokor der Kandang-Koeboes, een geel koperen kom waarvan de bovenste opening een middellijn heeft van 23½ c.M., het grondvlak een middellijn van 14 c.M., terwijl de hoogte 9 c.M. bedraagt. In de wand bevindt zich een gat. Deze kom heeft ongeveer den dubbelen inhoud van die te Loeboeq Mahang.

De Bahar- en Kandang-Koeboes hoorden oorspronkelijk bij elkaar. De legende zegt dan ook, dat zij allen te zamen als „Bahar-Koeboes” de „piagëm tandoeq kerbo” als piagëm ontvingen, waarbij toen ook deze kom hoorde. Later, toen de Bahar- en Kandang Koeboes zich meer als afzonderlijke stammen begonnen te voelen, moet deze piagëm verdeeld zijn, en kwam de „piagëm bokor” aan de Kandang Koeboes als afzonderlijke piagëm voor hen bestemd. (Vergelijk blz. 189 en 190 van „de Koeboes”. De piagëm bokor wordt echter alleen als poesaka beschouwd, zonder meer.

niets uit; bij terugkeer in het dorp ontbreken geld en mondvoorraad; om nu na zoo'n luien treurtijd in eens weer hard aan het werk te moeten gaan, lokt een Koeboe ook niet aan; wat ligt dan meer voor de hand dan zoo'n inboedel van de hand te doen? Daarmee belast zich gaarne de eene of andere (verre) bloedverwant of goede kennis, wien de zwervende het toezicht over zijn tijdelijk verlaten woning heeft toevertrouwd.

HET BEGRAVEN.

Dat de Koeboes de lijken hunner afgestorvenen zoo ver weg zouden begraven als Dr. B. Hagen op blz. 140 van zijn werk vermeldt, heb ik nooit bemerkt, dat zou wat te veel geverg'd zijn van dit luie en gemakzuchtige menschenras. De gestorvenen worden als regel begraven dicht bij de dorpen, en als men verafgelegen graven aantreft, dan heeft men vroeger in de buurt steeds bewoonde plaatsen gehad. (Zie de schetskaart, als bijlage van «de Koeboes» opgenomen, waarop verschillende van die thans verlaten Koeboe-nederzettingen zijn aangegeven.)

Maar mogelijk is, dat juist toen tijdens de epidemie te Ikan Lebar een paar gestorvenen zeer ver weg zijn begraven; men vreesde toch dat Dr. Hagen straks deze pas overledenen zou trachten te confisqueeren, dat die «toean Doktor», die Koeboeskeletten zocht (hoe goed men hem anders ook vond) op dit punt een zeer luguberen indruk bij dit volkje heeft nagelaten, heb ik meermalen vernomen.

HOODSTUK IV.

Het dialect der Koeboes.

Uit de betrekkelijk weinige in het Koeboe-dialect bestaande eigen woorden zou men kunnen afleiden dat de Koeboes oorspronkelijk een eigen taal moeten hebben gehad; doch dan zijn daarvan slechts weinig sporen overgebleven, want wie het Palembangsche-Maleisch, dat in ieder der verschillende deelen dezer residentie weder plaatselijke afwijkingen vertoont, goed kan spreken, zal weinig last hebben de Koeboes in hun dialect te begrijpen.

In hun geschiedenis (zie «de Koeboes», hoofdstuk II) ver-

tellen de Koeboes, dat zij reeds sedert honderden jaren geleden in aanraking zijn geweest met de buitenwereld, hoogstwaarschijnlijk slechts door middel van enkele personen, nl. de *djénang*'s.

Die *djénangs* spraken het dialect van hun landstreek, en de Koeboes voor wie zij als tusschenpersonen fungeerden, spraken hen na en namen geleidelijk meer woorden van hen over. Daarbij komt, dat Koeboes zich zeer gemakkelijk assimileeren, zóó zelfs dat zij na eenige maanden van civilisatie in staat zijn te spreken, gekleed te gaan en te doen als gewone dorpsbewoners, en dat men weinig zal merken, dat zij eerst sedert kort hun uitsluitend boschleven hebben vaarwel gezegd.

Zoodoende kon er dus, hun geaardheid en levenstoestanden in aanmerking genomen, van hun taal, zóó die bestaan heeft, weinig terecht komen.

Hun dialect is lastiger te verstaan dan dat der overige bewoners der residentie Palembang, en naar verhouding zal men bij de Koeboes nog de meeste eigen woorden aantreffen, zooals o. a. blijkt uit hun *saleh*'s.

Hebben zij dus ooit een eigen taal gehad, dan schrijft Dr. B. Hagen op blz. 151 terecht: «Es ist also den Kubu ergangen wie so vielen anderen Naturvölkern (z. B. den Wedda in Ceylon, den Toala auf Celebes), sie haben, vielleicht unter Verlust der eigenen, die Sprache des sie umgebenden höher kultivierten Volkes angenommen, nämlich die malayische, und das so genau und getreu, dasz sie die verschiedenen Lokal-Dialecte mit übernommen haben.»

De voorbeelden, door Dr. B. Hagen op blz. 153 van zijn werk aangehaald: het gebruik van het woord *toewan*, waarmede Koeboes *ZEd*'s echtgenoot toespriak, en het woord «*kumbang*» in tegenstelling van het woord *poetih* (wit), waaruit zoude moeten blijken dat het Maleisch niet hun moedertaal is, zijn niet juist; integendeel, daaruit blijkt dat die Koeboes op echt-Maleische wijze dachten en spraken. *Toewan* beteekent o. m. het beleefde *gij* of *u*, om 't even of hiermede een persoon van het mannelijk dan wel van het vrouwelijk geslacht wordt togesproken, — en *kumbang* (ten rechte *kěmbang*) beteekent niet «zwart», doch gekleurd, gebloemd, in tegenstelling met «effen wit», bv. bij katoenen stoffen. Dit is juist zeer goed Maleisch. Eerst als de Maleijer

meer nadrukkelijk de groene kleur van een stuk katoen wil aanduiden zal hij spreken van kain idjo. Wil hij echter zeggen dat het een gekleurd of gebloemd stuk goed is, in tegenstelling van een stuk wit goed, dus meer den nadruk legt op het begrip gekleurd of gebloemd zonder de eigenlijke kleur te willen aangeven, dan zal hij zeggen kain kěmbang.

Enkele uitzonderingen daargelaten zijn de meeste vreemde woorden, die in het Koeboe-dialect voorkomen, uit andere talen, zooals het Javaansch, Redjangsch, Menangkabausch, ja zelfs uit het Arabisch, afgeleid of overgenomen.

Woorden als hiek voor «mensch», sedulup voor «broeder» en setupie voor «zuster» (Dr. B. Hagen blz. 151) heb ik nooit gehoord. Zou sedulup niet moeten zijn sědoeloer?, want doeloer = broeder (běrdeloer = broeders zijn). Verband te zoeken tusschen het Javaansche woord koeloep en het woord doeloep lijkt me wel wat ver gezocht. Sědoeloep en sětoepie lijken mij meer eigennamen te wezen. Mogelijk was sětoepie de naam van iemands zuster, en werd dit woord in de beteekenis van «zuster» genoteerd.

Woorden als langsap, kitjang (blz. 102); pěmandjin (blz. 103); rogoq (blz. 109); toenggal, hěkoh (blz. 152, 223 en elders) enz., moeten respectievelijk geschreven worden als langsap, hidjang, pěmantjin, rokoq, toengkal, hěko,¹ enz.

In de noot op blz. 128 van zijn werk staan gespatieerd gedrukt de eigennamen, die Dr. B. Hagen vermeent te moeten aanmerken als echt Koeboesch. Ook deze eigennamen hebben echter weinig oorspronkelijks:

Ralam = něralam = noer alam.

Parialam = pri-alam.

Mantok = něngantoeq.

Mondoh = mondo = moendoe (een boomsoort).

Kalam = kělam.

Djimpoet = djěmpoet = djoempoet.

Rěpantar = ripantar = sěri-pantar = sěri pintar.

Běgatah = běrgètèq = běrgitiq.

¹ Lěko = lěkoe = elleboog. Aan de zeer talrijke en scherpe bochten, die deze rivier in haar loop vormt, dankt zij haar naam van „ellebogenrivier” (Batang Hari hěko).

- hilo = lélo = léla.
 Nuli = amin-oeli.
 Pa Ketar = (al naar de e in «ketar» toonloos is of niet)
 paq hëtar = paq gëtar of paq kitar.
 Limping = Ali ěmping.
 Djakajip = djaka-tib (een naam die dikwijls aan een jong
 geadopteerd kind wordt gegeven).
 Tusin = Mat-Oesin = Mohamad Oezin.
 Kandok = kě-andoeq.
 Dëlamó = soedah lama (de langverwachte).
 tatang = iets in de holte van de hand houden, dragen,
 opvangen.
 Batji = bë-atji van «ha-tjie» (vergelijk blz. 182 van «de
 Koeboes».)
 Dugo = zoowel een Maleisch als Javaansch woord.
 Meriang = mě-riang (naam van iemand die een leven kan
 maken als zoo'n krekel, of van iemand die last
 heeft van duizeligheid).

De beteekenis van Pa Gempur en Pa Ringkat d.w.z. van de hierbedoelde woorden gempoer en ringkat kan ik op dit oogenblik niet nagaan.

Bekend is dat inlanders, en dit gebeurt vooral bij Koeboes, aan hun kinderen namen geven van dieren, indien die kinderen door gewoonten, lichaamsvormen of het maken van geluiden enz., aan bepaalde dieren doen denken; namen die wijzen op eigenschappen, gebreken, aanwendsels, eigenaardigheden; namen die herinneren aan een groote of voor de familie belangrijke gebeurtenis; namen eindelijk waardoor uitingen van geluk, droefenis of andere gemoedsaandoeningen tijdens de geboorte van hun kind, worden weergegeven, enz.

Wie vader (of moeder) is geworden verliest geleidelijk zijn (haar) eigen naam, en wordt genoemd of aangeduid met den naam van zijn (haar) kind met voorvoeging van baq (maq).

Thans nog de Bijlage 1 (Wörterliste) van Dr. B. Hagen's werk nagaande, veroorloven wij ons de volgende opmerkingen.

In het Palembangsche dialect wordt in woorden uitgaande op *a*, die eind-*a* òf uitgesproken als *è* dan wel als de Javaansche *a* (â), wat we zullen weergeven met *o*.

Deze verschillen in de uitspraak zijn zeer plaatselijk. Zoo

b.v. is in de boven-Rawas-streek de *o*-klank domineerend, in de beneden-Rawas weer de *è*-klank; in de Kapasstreek of boven-Batang Hari Lëko de *o*-klank, in de beneden Batang Hari Lëko weer de *è*-klank; in bijna geheel Moesi-Iilir de *è*-klank, enz. (vergelijk noot op blz. 151 van Dr. B. Hagen's werk).¹

Alleen dus in woorden eindigende op een open *a* komt de klankverandering van deze *a* in die van *o* of *è* voor; dit gebeurt anders nooit, noch b.v. bij open *a*-klanken in andere dan die in de laatste lettergreep van een woord, evenmin bij de *a*-klanken in de laatste lettergrepen van de woorden uitgaande op *ah*.

Zoo zal b.v. *paja* (moeras) al naar de streek waarin men zich bevindt, uitgesproken worden als *pajo* of *pajè*; *kala* (tijd b.v. in «tathala») zal veranderen in *kalo* of *kalè*, enz., maar nooit zal men een dergelijke klankverandering hooren in woorden als *pajah* (moeilijk), *kalah* (verliezen) enz, waardoor men dadelijk kan weten dat deze woorden in het z.g. hoog-maleisch niet op een open *a* eindigen.

Verdriet, moeilijkheid is *soesah* en niet *soesa* (64)² want nooit hoort men in het Palembangsche dialect spreken van *soeso* of *soesè*.

Aap is *këra*, niet *kërah* (114): overal hoort men spreken van *këro* of *kërè* enz.

De heer Deibert beging mogelijk nog de fout, die ik in het Palembangsche zoo dikwijls door nieuwelingen hoorde maken, door te denken dat in het daar gebruikelijke dialect bijna alle *a*- of *è*-klanken in *o*-klanken veranderen, waardoor hij voor *këpala* schrijft *këpolo*, *tongon* voor *tangan*, *ojom* voor *ajam*, *nongho* voor *angka*, *bërot* voor *bërat*, *ngotop* voor *ngatap*, *koloh* voor *kalah*, *kosi* voor *kasi* (*kasih*), *bobi* voor *babi*, *kidjong* voor *kidjang*, *bīnotong* voor *binatang*, *koris* voor *këris*, *bodil* voor *bëdil*, *toboe* voor *tëboe*, enz. enz.

Het behoeft geen betoog dat het in het dialect weergeven

¹ In de mij bekende streken was het mijn indruk dat in den regel in hooger gelegen binnenlanden de eind-*a* veranderd wordt in *o*, terwijl in de lagere moerassige streken de *è*-klank daarvoor in de plaats wordt gesteld.

² Deze tusschen () geplaatste cijfers zijn die, waaronder de hier besproken woorden in Dr. B. Hagen's „Wörterliste” vermeld staan.

van woorden als *tělinga* (5), *mata* (9), *dada* (17), enz. door *tělingoh*, *motoh*, *dodoh*, enz. eveneens foutief is.

Of een woord al dan niet met een *h* eindigt moge voor een nieuweling uit de gesproken taal moeilijk op te maken zijn, voor iemand die reeds langer zich onder het volk heeft bewogen, is dit duidelijk te hooren. Z'oon sluit-*h* wordt n.l. òf duidelijk als *h* uitgesproken, dan wel de daar vóór staande klinker zonder verdere klankverandering eenigszins verkort, òf zoo'n sluit-*h* hoort men weergeven als een zachte en kort ingeslikte *q*.

Behalve het algemeen dialect komen nog vele plaatselijke dialecten voor, en deze bestaan o.a. in:

1. het verkorten van de *œ*-klank tot een *o*-klank, zooals *sěmot* (mier) voor *sěmoet*, *potih* (wit) voor *poetih*, *poang* (helder, ruim, breed) voor *poeang*, *djonger* (lange snuit als van een wild varken) voor *djoengoer*, enz.
2. het veranderen van een *è*-klank in een korte *a*-klank, of omgekeerd, — zooals *gataq* (kittelen, krikelen) = *gètèq*; *pandaq* (kort) = *pèndèq*; *patjat* (kleine bloedzuiger) = *patjèt*; enz.
3. het veranderen van de toonlooze *ě* in klinkers, als *barat* (zwaar) voor *běrat*; *bali* (koopen voor *běli*; enz. evenals dit in Z. O. Borneo voorkomt.
4. het uitspreken van de eind-*i* als *ai*, zooals *harai* voor *hari*, *gěntai* voor *genti* (*ganti*), enz.
5. Het veranderen van een eind-*r* of eind-*l* tot een weinig hoorbare *q* dan wel het geheel weglaten der sluitletters *r* of *l*, zooals *těloq* (108) voor *tělor*, *ketjiq* voor *kětjil*, *gambiq* voor *gambir*, *aiq* voor *aiěr*, enz. of ook wel *běso* voor *běsar*, *ajo* voor *aiěr* of *ajar*, *tiko* voor *tikar*, *damo* voor *damar*. Bij deze laatste woorden zoude door het weglaten of wegslikken van de sluit-*r* een open *a* aan het eind van het woord komen te staan, welke eind-*a* nu weder veranderd wordt in een *o*-klank, n.l. in die streken waar de open eind-*a* in een *o* verandert.

Thans nog eenige opmerkingen over de navolgende door Dr.

B. Hagen gepubliceerde woorden:

- (31) *lěngan* beteekent ook bij de Koeboes «onderarm», zie *saleh* 6 op blz. 313 van «de Koeboes.»

- (36) links of linker is kidau en niet kidan.
 (39) toendjoek is niet afgeleid van tĕloendjoek, doch omgekeerd tĕloendjoek van toendjoek door de *L*-invoeëging, evenals bv. tĕlapak van tapak (voetzool).
 (65) asa i. p. v. rasa, komt niet voor.
 (71) } lanang (Jav.) en djantan voor mannelijk en bĕtina
 (183) } voor vrouwelijk worden in het Palembangsche dialect gelijkelijk met laki² en prampoean t. a. v. menschen gebezigd. Zeer dikwijls hoort men van kinderen zeggen anaq lanang of anaq bĕtino (bĕtinè).

Koeloep beteekent «nog niet besneden kleine jongen», en wordt even als elders als scheldwoord gebezigd voor onbesneden volwassenen, o. a. Europeanen.

- (74) } randa = rangda = djanda en beteekent weduwe, ge-
 (75) } scheiden vrouw.
 (76) } doeda = weduwnaar, gescheiden man.

Onder djanda verstaat men slechts een vrouwspersoon, en nooit een man.

Het woord bagoran (vergelijk ook blz. 134 van Dr. B. Hagen's werk) zal wel moeten zijn bĕgaran, afgeleid van bĕgar in de beteekenis van verstokt, met welk woord men verstokte vrijgezellen aanduidt, d. w. z. zoowel mans- als vrouwspersonen, die hoewel reeds op leeftijd nog niet gehuwd zijn geweest.

- (79) Het woord lohok voor deur of deuropening is mij niet bekend.
 (87) kain beteekent doek, zonder meer.
 (89) Een hoofddoek voor mannen heet ikat kĕpala.
 (92) De sĕkin komt veel voor in de beneden-Rawas; elders zag ik dit wapen uiterst zelden, en veelal alleen dan, wanneer zich Rawassers op een plaats gevestigd hadden, zooals langs de Batang Hari hĕko. De sĕkan is kleiner dan en wijkt ook in vorm eenigszins af van een toembaqlada.
 (93) Over koedjoer en toembaq vergelijke men «de Koeboes» blz. 207.
 (104) Radjoen moet ratjoen zijn.
 (110) } Even als men in bepaalde gevallen zorgvuldig nalaat de
 (116) } woorden siamang en oengko uit te spreken, en die aapsoort dan aangeduid wordt met laoeq pantangan,

zoo betitelt men den gevreesden woudkoning (matjan of rimau) dikwijls met laoeq bēngis, om den tijger niet te doen merken dat men het over hem heeft, en te voorkomen dat hij daardoor opmerkzaam zal worden gemaakt op de aanwezigheid van menschen (vergelijk blz. 213/214 «de Koeboes»).

Het betitelen van een tijger als nènèk is niet speciaal Koeboesch, doch door de Javaansche werklieden overgebracht.

- (117) bēdak i. p. v. badak (badaq) komt niet voor.
- (134) itik (itīq) = eend in 't algemeen; hiermede worden niet slechts de jonge nog onvolwassen dieren bedoeld.
- (146) Rēngit is een in de benedenlanden algemeen bekend woord voor een soort «agas».

Niet ver van Talang Betoetoe heeft men het dorp Rēngit, gelegen aan de Soengei rēngit (abusievelijk veelal «ringit» geschreven), welke plaats en rivier heeten naar de daar veelvuldig voorkomende venijnig stekende rēngit's.

- (180) koembang of kēmbang beteekent niet «zwart», doch gekleurd, gebloemd.
- (185) pēdēs of pēdis beteekent heet, sterk branderig van spijzen. Daar een Koeboe bij een dergelijke gewaarwording al spoedig zegt «tjarā biso» (alsof 't vergif is), zullen mogelijk bisa (= vergif) en pēdēs van gelijke beteekenis geacht zijn.
- (188) lioet beteekent alleen glad, glibberig, b. v. een boomstam of weg.
- (209) niezen = bērsin.

(ng)ingoes = snotteren.

den neus snuiten = boeang ingoes, dan wel mēngēsang (door het ééne neusgat met den vinger dicht te houden, terwijl men het andere uitblaast).

Voor bērsisir weet ik geen andere vertaling dan (zich) kammen, terwijl het woord mahingo mij onbekend is.

- (216) In de Koeboestrecken gebruikt men algemeen het woord pantau voor «panggil» (roepen).

Pantau soemangat beteekent dan ook «roepen (aanroepen, oproepen) van den geest». Vergelijk blz. 251

en elders van «de Koeboes», waar abusievelijk «pantan» gedrukt staat.

- (219) Het woord «ngodoet» voor rooken komt niet zeer zelden voor, maar wordt dikwijls gebruikt.
- (226) } mampir = singgah = sandja en beteekent aangaan
- (227) } bij, aanwippen, aanloopen.
- nēmoe = ontmoeten.
- tandang = bezoeken.
- (229) tjampak = neervallen, neersmakken, doch niet «ausgleiten so dasz man fällt».
- (257) bërgoeling = rollen, wentelen.
- baring = liggen (om te rusten).
- (258) kojaq = tjariq = gescheurd, scheuren.
- tjaroeq = een boom schillen, den bast er af halen.
- (277) djëlas beteekent afgedaan, voldaan.
- gantjang of gantjang² = snel, vlug.
- (282) } hòloi zal wel hëlai moeten zijn.
- (283) } ësa hòloi heb ik nooit gehoord, wel sahëlai.

Onder de van Deibert op blz. 239 van Dr. B. Hagen's werk opgenomen Maleisch-Koeboesche zinnen, die mij zeer houterig klinken (ze loopen niet, en zijn vaak slecht te begrijpen), komen een paar zeer in het oog vallende onjuistheden voor, nl.

«kapan mau pegat itoe bini dipoelangkan dengan toewanja» (Maleisch) of «kapan andak sarak itoe gaoeh dibalikan dengan bapanja.» (Koeboesch).

Nemen we aan dat deze zinnen zóó gezegd zijn, dan kan de vertaling hiervan echter niet luiden: «Wenn die Frau geschieden wird, so kehrt sie zum Herrn (= Vater) zurück», want hier staat zeer terecht toewa-nja, en niet toewan-nja. (Vergelijk hoofdstuk IX en X van «de Koeboes»).

toewa = oud, toewanja zal hier een afkorting zijn van orang toewanja = de (zijn, haar) ouders.

In den eersten (Maleischen) zin zal dus van de ouders gesproken zijn, en in den tweeden (Koeboesche) alleen van den vader, maar onmogelijk is, dat hier het woord «heer» bedoeld is.

Ook het zinnetje makan paké pandjang mangkok tempat ikan is zeer stijf, en zonder de daaronder geplaatste vertaling zoude ik noch de beteekenis hiervan, noch de overzetting in het Koeboesch begrepen hebben. Hier moet

i. p. v. p a k é (gebruiken) het woord pagi (ochtend, des morgens) staan.

Met het bovenstaande meen ik het meest belangrijke te hebben aangestipt. Vele der door den Heer Deibert opgegeven woorden zijn mij echter onbekend.